

OOSTERSE DAGEN, ARABISCHE NACHTEN

Copyright © Mark Heirman / Uitgeverij Houtekiet, 2005
Uitgeverij Houtekiet, Vrijheidstraat 33, B-2000 Antwerpen
www.houtekiet.com
info@houtekiet.com

Omslag Herman Houbrechts
Zetwerk Intertext, Antwerpen

ISBN 90 5240 814 9
D 2005 4765 4
NUR 754

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm or any other means, without written permission of the publisher

MARK HEIRMAN

Oosterse dagen, Arabische nachten

*Politiek en religie
in de geschiedenis van de islam*

Houtekiet

Antwerpen - Amsterdam

*Opgedragen aan het Onbekende Slachtoffer
van het religieuze fanatisme*

Alle korancitaten verwijzen naar de Nederlandse vertaling
van de koran – *een weergave van de betekenis van de Arabische
tekst in het Nederlands* – door Fred Leemhuis
Houten, Fibula, 2004, 12de druk.

Inhoud

Ter inleiding. De zonen van Allah 7

1. 622-632. HET SECULIERE EN RELIGIEUZE FUNDAMENT VAN DE ISLAM
Mohammed, de meest seculiere profeet 14
Een religie zonder priesters en zonder sacramenten 16
Geen hemels maar een aards paradijs 18
De meest seculiere steden en wetenschappers van hun tijd 20
De enkelvoudige of de dubbele soevereiniteit 23
2. 632-750. DE SNELSTE EXPANSIE OOIT
Was Mohammed een krijgsheer? 30
De Arabische explosie: de halve wereld veroverd 33
Toen over de hele wereld het licht uitging 36
De kalief van Bagdad 38
Moslims en christenen aan elkaar gewaagd 40
3. 750-1031. EEN VOLMAAKTE GODSDIENST
Een joods-christelijke voorgeschiedenis 46
Van soennieten en sjiieten 49
De islam van de maraboet en de sjeik 52
Het onvermogen van de islamitische staat 55
De feitelijke scheiding van staat en moskee 56
4. 1031-1453. CHAOTISCHE TIJDEN
Een eeuw van religieuze uitersten 61
Christenen op het oorlogspad 64
De Mongolenstorm 68
De grootste verliezer: Constantinopel 71
De grootste winnaar: de Osmaanse sultan 73
5. 1453-1798. EEUWEN VAN WEDEROPBOUW EN VERSPREIDING
Het Osmaanse wonder 77
De Perzische Renaissance 81
De erfenis van het Indiase Mogol-rijk 83
De sultan van Muscat: de Omaanse expansie 87
Sultans in het Verre Oosten 89
6. 1798-1830. HET FRANSE KEERPUNT EN DE OOSTERSE KWESTIE
Het Osmaanse verval ingezet 93
De Arabische wereld wakker geschud 96
Mohammed Ali, de Egyptische vader des vaderlands 99
Het Arabische alternatief 101
Het Algerijnse bloedbad 102

7. 1830-1918. DE ISLAMITISCHE EN ARABISCHE WERELD VERMORZELD
De Frans-Britse wedloop naar het Midden-Oosten 110
Oostenrijkers en Russen op de Balkan 113
Russen en Engelsen in West- en Centraal-Azië 114
Het islamitisch verweer 116
De Eerste Wereldoorlog: de beslissende ronde 119
  8. 1918-1945. HET ARABISCH, TURKS EN IRAANS NATIONALISME
In de ban van het nationalisme 125
Het Arabisch nationaal-socialisme 127
De seculiere revolutie van Atatürk 130
De Iraans-nationale revolutie van Reza Sjah 134
Het vergeten Koerdische nationalisme 137
  9. 1945-1979. HET MEEST SECULIERE TIJDPERK
Gamal Abd al-Nasser: de Egyptische Messias 142
De Algerijnse uitdager 145
Ahmed Sukarno: de vader van Indonesië 147
De geforceerde modernisering van Iran 150
De Palestijnse natie 152
  10. HET ISLAMITISCHE FUNDAMENTALISME
De verre voorlopers 158
De Saudische locomotief 159
De Egyptische Moslimbroeders 162
De Pakistaanse factor 165
De Iraans-sjiitische clerocratie 167
  11. DE ARABISCHE WIEG VAN HET ISLAMITISCHE TERRORISME
Het Palestijnse jaar 1968 173
De Libanese kinderen van de sjiitische revolutie 175
Het Afghaanse aambeeld van de soennitische jihad 178
De islamitische prijs van een wereld zonder Sovjet-Unie 181
Het universele terrorisme van al-Qaeda 184
  12. DE MOEIZAME HERSTICHTING VAN DE ISLAM
De Arabische wereld: terug in het centrum 190
Centraal-Azië: in de knel tussen Turken en Perzen 192
Zuid-Azië: wie kan hindoes en moslims doen samenleven? 195
Het Verre Oosten: een islamitisch eilandenrijk 198
Zwart-Afrika: ook voor moslims de grote onbekende 201
- Bijlage 1. Islam politiek 203
Bijlage 2. De 22 lidstaten van de Arabische Liga 205
Bijlage 3. De belangrijkste islamitische dynastieën 208
Bijlage 4. Islamitisch lexicon 214
Bibliografie 225
Register 232

Ter inleiding

De zonen van Allah

In de naam van God, de erbarmmer, de barmhartige. Lof zij God, de Heer van de wereldebewoners, de erbarmmer, de barmhartige, de heerser op de oordeelsdag. U dienen wij en U vragen wij om hulp. Leid ons op de juiste weg, de weg van hen aan wie U genade geschonken hebt, op wie geen toorn rust en die niet dwalen.

Openingsverzen van de koran

Onder de 57 lidstaten van de Organisatie van de Islamitische Conferentie telt het Amerikaanse *Freedom House* slechts vijf vrije en democratische staten. Daarvan zijn er slechts twee met een islamitische meerderheid, Mali en Senegal. Onder de 22 lidstaten van de Arabische Liga telt het Huis van de Vrijheid geen enkel vrij land, en dat in een wereld waarin toch 89 van de 192 onafhankelijke staten in 2003 het Amerikaanse vrijheidslabel kregen. Palestina bij gebrek aan cijfers niet meegerekend, omvat de Arabische wereld 7 half-vrije en 14 niet-vrije staten. Vier Arabische staten – Irak, Libië, Saudi-Arabië en Syrië – kregen van *Freedom House* zelfs de slechtst mogelijke cijfers, 7-7, cijfers die ze in 2003 uitsluitend met Birma, Cuba, Noord-Korea en Turkmenistan moesten delen. In een wereld met 55 half-vrije en 48 niet-vrije staten vormt de Arabische wereld anno 2004 de harde kern van een islamitische wereld die het op dit punt nauwelijks beter doet.

Tegelijk telde het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken in april 2004 een recordaantal terroristische organisaties met een islamitische achtergrond: 23 op 37. Geen van die organisaties doet ook maar een poging om die achtergrond te verbergen. Namen als *hezbollah*, *jihād*, *mujahedin*, *ansar*, *jamaat* of *harakat* zijn de voorbije twintig jaar klassiekers geworden die nauwelijks nog vertaling behoeven. Want het feitelijke aandeel van deze islamitische groepen in het wereldwijde terrorisme ligt nog veel hoger. Zowel in het aantal aanslagen als in het aantal slachtoffers, uitgesmeerd over een periode van twintig jaar, nemen islamitische terroristische groepen of organisaties minstens 90 procent van de aangerichte schade voor hun rekening.

In vele opzichten is de islamitische en vooral de Arabische wereld tegelijk het minst vrije en het meest gewelddadige deel van de wereld geworden. Is geworden, want niets wijst er op dat dit sinds de opkomst van de islam in de 7de eeuw altijd zo geweest is. Er is integendeel geen precedent voor een zo algemene onvrijheid en nog minder voor het zo besmettelijke

terrorisme in de islamitische wereld. Als er in de Middeleeuwen een Freedom House had bestaan, had het ongetwijfeld meer vrijheid gevonden in de islamitische dan in de christelijke wereld. En als voorgangers van hezbollah en jihad kent iedereen de middeleeuwse assassijnen, omdat dit de enige voorgangers van de moderne terroristen waren die in de diepste plooien van de islamitische geschiedenis ooit werden gevonden.

Het ziet er naar uit dat de huidige onvrijheid in de Arabische wereld en het terroristische geweld dat thans gevoed wordt door grote delen van de islamitische wereld, relatief recente fenomenen zijn. Zoals de Arabische olierijkdom, de moderne staten in het Midden-Oosten, het herstichte Israël en de sjiiitische republiek Iran zijn ze geen honderd jaar oud. De geschiedenis van het moderne terrorisme is zelfs nog veel jonger. Los van de middeleeuwse assassijnen, waarmee ze nauwelijks iets gemeen hebben, is er in de islamitische wereld nauwelijks een terroristische organisatie van religieuze signatuur te vinden die ouder is dan vijftientig jaar.

Ironisch genoeg hebben vrijheid en democratie in de islamitische en Arabische wereld veel oudere wortels dan het huidige terrorisme. Zo heeft de islam, ondanks de soevereiniteit van de Allerhoogste en het perspectief van het Laatste Oordeel, een brede seculiere basis die het tijdelijke en het wereldse veel hoger schat dan dit eeuwenlang in het christendom het geval was. En de historische islam kent wel degelijk een verschil tussen politiek en religie of tussen moskee en staat, een zekere scheiding van de machten en het idee van de rechtsstaat.

In de tien eeuwen vóór de Franse Revolutie hebben weinig religies meer bijgedragen tot vrijheid, gelijkheid en broederschap in de wereld dan de islam. In de verspreiding van deze wereldgodsdienst hebben oorlog en geweld een minder opvallende plaats ingenomen dan het vermogen van moslims om mensen en volkeren te verenigen in plaats van ze te verdelen. Eeuwenlang leefden moslims in een veel vreedzamer wereld dan hun christelijke tijdgenoten. Tot in de vroege twintigste eeuw gold dat zelfs voor joden en christenen in de islamitische wereld, maar bepaald niet voor joden en moslims in het christelijke Europa. Het waren geen islamitische maar christelijke veroveraars die de voorbije vijf eeuwen met de wapens de hele wereld veroverden en die de eengemaakte wereld nog altijd beheersen. Tenzij je die christelijke veroveraars geen christenen mag noemen, maar dan zijn de islamitische gewelddenaars evenmin *zonen van Allah*.

Vanuit de ondraaglijke contrasten tussen de historische islam en de islamitische wereld van vandaag, zijn dat de thema's die dit boek aan de orde stelt. Het centrale thema peilt naar de wortels van vrijheid, gelijkheid en broederschap, en naar de kansen van recht en democratie in de islamitische wereld. In een monotheïstische wereld, want dat geldt voor de drie monotheïstische tradities van joden, christenen en moslims, heeft dat thema alles te maken met de bewogen verhouding tussen politiek en religie. In de islamitische wereld roept dit thema vele vragen op naar de aloude verschillen tussen de Arabische en de islamitische wereld.

Ondanks de cruciale rol van de Arabische wereld in de ontwikkeling van de islam, waren het nooit synoniemen. Reeds in een vroeg stadium, nog in de eerste eeuw van de islamitische tijdrekening en nauwelijks één generatie na de dood van de Profeet in 630, moesten de Arabieren de politieke macht in de islamitische wereld delen met de nog overwegend christelijke Syriërs. Honderd jaar later, omstreeks het jaar 750, was de machtswisseling nog veel groter, en verhuisden de islamitische machtscentra naar het aloude Perzische rijk in het Oosten en naar het verre Cordoba in het Westen. Die macht is nimmer naar het Arabisch schiereiland teruggekeerd. Sindsdien leven de Arabische en de islamitische wereld in een vreemde symbiose, waarin evenveel overeenkomsten als contrasten het verschil bepalen tussen de circa 280 miljoen inwoners van de Arabische wereld en het 1,5 miljard moslims op wereldschaal.

Van de tien grootste moslimlanden in de wereld van vandaag behoren er slechts twee – Egypte en Algerije – tot de Arabische wereld. Zelfs in het Midden-Oosten moeten die twee zich gewonnen geven tegenover twee niet-Arabische maar islamitische staten, Turkije en Iran. Het zijn de politieke erfgenamen van de grootste islamitische rijken ooit, het Abbasiedenrijk in Bagdad (eeuwenlang een overwegend Perzische en nauwelijks een Arabische stad) en het Osmaanse rijk in Constantinopel (stad die pas in 1932 tot het Turkse Istanbul werd omgedoopt). Maar het zwaartepunt van de islamitische wereld is al lang naar het Oosten verhuisd, waar India, Pakistan en Bangladesh meer moslims tellen dan de hele Arabische wereld bij elkaar, en waar Indonesië de vlag mag hijsen als het grootste islamitische rijk ter wereld.

Die voortdurende machtsverschuivingen hebben ingrijpende consequenties. Volgens de Frans-Libanese auteur Amin Maalouf is de invloed van een volk op een religie veel groter dan die van een religie op een volk. Hij bedoelt daarmee dat religies veel soepeler zijn dan volkeren, zodat een religie zich eerder aan een volk aanpast dan omgekeerd. Op de islamitische wereld toegepast, wil dit zeggen dat elk volk dat zich tot de islam bekeerde die islam op lokaal vlak veel ingrijpender kon aanpassen dan het zich door de islam liet beïnvloeden.

De hele geschiedenis van de islam getuigt daarvan. Want die is van een zo grote verscheidenheid, zeker op het raakvlak van religie en politiek, dat die zich nauwelijks in één boek laat samenvatten. Niet alleen gaat het over een tijdlijn van 14 eeuwen, maar volgens een islamitische telling over minstens 168 islamitische vorstenhuizen, dynastieën en politieke regimes.

Zij vormen de ingrediënten van deze politieke geschiedenis van de islam. Eén ding is zeker. 'Een onbewogen en onbeweeglijke monoliet' is de islam nooit geweest. Dat is de islam uitsluitend in het recente schotschrift van de vergrijsde Italiaanse *passionaria* Oriana Fallaci, die in de schaduw van de elf-septemberaanlagen op New York het meest anti-islamitische pamflet schreef sinds de kruistochten. Ze omschrijft de islam als 'een on-

zichtbare berg die sinds veertienhonderd jaar niet beweegt, niet uit de afgronden van zijn blindheid treedt, niet de poorten opent voor de veroveringen van de beschaving, die niet wil weten van vrijheid en rechtvaardigheid en democratie en vooruitgang. Die berg die ondanks de schandalige rijkdommen van zijn vorsten en heren nog in een middeleeuwse armoede leeft, vegeterend in het obscurantisme en het puritanisme van een godsdienst die slechts godsdienst kan voortbrengen.'

Het is Fallaci die alle moslimterroristen 'de zonen van Allah' blijft noemen, 'duizend keer erger dan Stalin.' Ze doet maar. Maar dan moet deze fervente atheïste die zo fel uithaalt naar moslims die in haar geliefde Florence 'plassen in de doopvont en poepen op het altaar' in haar perverse logica beseffen dat Mussolini en zijn zwarthemden, Hitler en zijn nazi's, Franco en Salazar, de conquistadores en de inquisiteurs 'de zonen van Christus' waren. En dat de meest christelijke naties zelfs in de twintigste eeuw nog veel meer oorlogen hebben gevoerd en veel meer levens hebben vernietigd dan alle moslimterroristen bij elkaar.

Wat Fallaci niet wil of kan zien, is dat extreme vormen van geweld eerder uitingen zijn van verval dan van grootheid, eerder getuigen van zwakte dan van kracht en eerder horen bij een ondergaand dan bij een opkomend tijdperk. Dat was in de eerste helft van de twintigste eeuw ook in Europa het geval. Die extremen zullen pas wijken als zich een nieuwe islam en een vernieuwde Arabische wereld aandienen en moslims en Arabieren die vernieuwing kunnen aanvaarden.

Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw staan de Arabische en de islamitische wereld voor een nooit eerder voorgekomen uitdaging. Voor de 46 staten met een islamitische meerderheid en zeker voor de 22 Arabische staten is alles nieuw: het herstichte Israël, het lot van de Palestijnen, de sjiiitische revolutie in Iran, de olierijkdom, de bevolkingsgroei, de moderne staatsvorm, de globalisering, onderwijs en communicatie, de grote migraties, de diaspora en de terreur. In de geschiedenis van de islam is er voor zo'n vernieuwing slechts één precedent: toen de islamwereld in de 13de eeuw na de Mongolenstorm helemaal opnieuw moest *beginnen*. Voor het christelijke Europa was de 17de eeuw, met zijn godsdienstoorlogen, een soortgelijk breekpunt. Op zo'n moment wordt de religie hersticht of opnieuw uitgevonden.

1. 622-632. HET SECULIERE EN RELIGIEUZE FUNDAMENT VAN DE ISLAM

*Heeft Hij jou niet als wees gevonden en onderdak gegeven?
Jou dwalend gevonden en jou de weg gewezen? Jou behoeftig
gevonden en rijk gemaakt? De wees dus, verdruk hem niet.
De bedelaar, verjaag hem niet. En de genade van jouw Heer,
vertel daarvan!*

Koran 93, 6-11

Dat ‘westerlingen houden van het leven, wij moslims houden van de dood’, blijft wel de meest beruchte uitspraak van het Saudische terroristenbrein Osama Bin Laden, neergeschreven in zijn ‘oorlogsverklaring’ tegen de Amerikaanse ‘bezetters van de heilige plaatsen’ van 1996. Het is Bin Laden die sindsdien verantwoordelijk wordt gesteld voor de zwaarste zelfmoord-aanslagen uit de recente geschiedenis, culminerend in de elf-septembercrash op de WTC-torens in New York en op het Pentagon in Washington. Onder de 19 kapers die zich op 11 september 2001 met hun gekaapte vliegtuigen in de WTC-torens en het Pentagon boorden, een explosie met nagenoeg 3000 doden, waren 15 Saudiërs. Het blijft de zwaarste aanslag die ooit door een terroristische organisatie werd uitgevoerd.

Nu is de leven-of-dood uitspraak van Bin Laden zo oud als de islam. Een soortgelijke uitspraak wordt al toegeschreven aan Khalid ibn al-Walid, de meest beruchte vechtersbaas in de omgeving van de profeet Mohammed die als ‘het zwaard van Allah’ rond het jaar 630 van de zevende eeuw het toenmalige Syrië op het Oost-Romeinse Constantinopel zou hebben veroverd en die als eerste Arabier het Perzische Sassanidenrijk verslagen zou hebben. ‘Wij moslims houden van de dood, zoals jullie houden van het leven.’ Walid was overigens een tijdgenoot van Amr ibn al-As, de Arabische generaal aan wie de verovering van het toenmalige Egypte wordt toegeschreven.

Toch was er in het zeventiende-eeuwse Syrië en Egypte en in de eerste islamitische steden weinig te merken van moslims die letterlijk ‘de dood boven het leven verkozen’. Het bleven integendeel centra van een uiterst verfijnde en bijzonder seculiere cultuur, die het paradijs en de eeuwigheid in een mum van tijd inwisselden voor de wereldse en tijdelijke genoegens van Oost-Romeinen en Perzen. Terwijl het christelijke Europa nog eeuwenlang in armoede verzonk, ontptopten Damascus, Bagdad, Caïro, Kairouan en Cordoba zich al in vroege islamitische tijden tot bloeiende steden met

elk honderdduizenden inwoners, zelden geziene rijkdommen en stadsvoorzieningen die de Romeinen al kenden maar die Europa pas in de 19de eeuw zou herontdekken.

In de islamitische praktijk was het 'sterven voor God' dus snel verdwenen, als dat voor de profeet Mohammed al iets betekende. Want Mohammed was een bijzonder seculiere profeet, die nauwelijks in apocalyptische termen begrepen kan worden. Zo tilden zijn christelijke tijdgenoten en tegenstanders altijd al zwaar aan zijn uitgesproken wereldse levensstijl, gelet op zijn vele vrouwen en zijn rol als tijdelijke heerser die er niet voor terugschrok op rooftocht te gaan om de jonge moslimgemeenschap te bedienen en zelf de troepen aan te voeren om het Arabisch schiereiland van ongelovigen te zuiveren.

Als seculier de aandacht voor deze tijd en deze wereld betekent, afgeleid van het Latijnse *saeculum* als omschrijving voor tijd en wereld, stond Mohammed dichterbij de joden dan bij de christenen. Van de drie monotheïstische religies is het jodendom van oudsher de meest wereldse religie. Van hemel en hel lag het oude jodendom niet wakker, wel van het Beloofde Land of de Beloofde Wereld. Die aandacht voor 'de wereld waarin we leven' hebben joden nooit verloochend. Christenen zagen er vaak een vorm van materialisme of hedonisme in die ze de joden eeuwenlang hebben verweten en die ze vanuit de christelijke theologie bleven bestrijden.

Eeuwenlang ontpopte het christendom zich tot het tegendeel van het seculiere jodendom. Het vaderland van generaties christenen was niet het beloofde land maar de beloofde hemel. Centraal in de christelijke geloofsbelijdenis was niet het hiernu- maar het hiernamaals. Wat telde was niet de tijd maar de eeuwigheid. In dit leven, in deze tijd en op deze wereld waren christenen hooguit verdwaalde ballingen, geen burgers met zuiver wereldse perspectieven. Geleid door een gewijde kaste van priesters en monniken bleven christenen pelgrims in deze wereld, altijd op weg naar hun ware bestemming. Uitsluitend wie die bestemming en de gewijde bemiddeling aanvaardde, kon gered worden.

Slechts die grondhouding kan verklaren hoe Europa van de val van Rome in 476 tot de val van Constantinopel in 1453, in de duizend jaar dat Europa werd gekerstend, is stilgevallen. Wat baatte het de christen deze wereld te willen verbeteren als hij in deze zinsbegoocheling zijn ziel verloor? Er waren een Renaissance van de Oudheid, een herstelling van het christendom door de Reformatie en de Contrareformatie en vernietigende godsdiensoorlogen voor nodig om Europa uit zijn duizendjarige slaap te wekken en het Avondland toe te laten deze christelijke lethargie van zich af te schudden.

Schematisch gesproken nestelde de islam zich in het grensgebied van joden en christenen. Van de joden nam het de seculiere aandacht over voor deze tijd en deze wereld, van de christenen het perspectief van het Laatste Oordeel en de verwachting van het paradijs. Dat werd het dubbelmotief

van de koran, die hemel en aarde voor gelovigen kan verenigen. Bevrijd van de joodse en christelijke uitersten, laat die visie moslims toe tegelijk in beide werelden te leven en geleid door de religieuze wet zowel hun wereldse als religieuze behoeften te bevredigen. Voor gelovige moslims is het de enige sleutel tot 'een perfecte synthese' en een harmonie die hen toelaat in vrede en rechtvaardigheid te leven en tegelijk het eeuwig leven te verwerven. In die zin kon de Vlaamse Arabist Emilio Platti schrijven dat de religieuze wet voor moslims 'de weg uitstippelt die de mens tot heil strekt, en dit niet alleen in verband met het hiernamaals maar zeker ook in zijn aardse bestaan'.

Die synthese laat moslims toe het seculiere zelfs vanuit religieus perspectief positief te benaderen. In de christelijke wereld stonden het wereldse en het religieuze veelal met getrokken zwaarden tegenover elkaar, tot ze in de scheiding van Kerk en Staat met gesloten vizier naast elkaar stonden. In die scheiding werd seculier een synoniem voor ongelovig en zelfs heidens. Joden en moslims hebben die *valse* scheiding nooit in die termen aanvaard, omdat ze de seculiere wereld nooit vanuit hun religieuze opvattingen hebben afgestoten.

Wat deze al te schematische driedeling doorkruist, is dat elke religie zijn seculiere en zijn religieuze kanten heeft. Dat blijkt nog het best uit de joodse, christelijke en islamitische apocalyptiek die blijkbaar bijzonder besmettelijk is want die gemakkelijk van de ene op de andere religie overslaat. Apocalyptiek is de verhitte hoop en de verhevigde verwachting dat deze tijd en deze wereld op hun einde lopen, dat het Laatste Oordeel, de uiteindelijke redding van de gelovigen en de vernietiging van alle zondaars nabij zijn, en dat geen overtuigde gelovige het mag nalaten dat einde te willen versnellen. Het is het extreme tegendeel van de basishouding die deze tijd en deze wereld als uitgangspunt neemt. Het 'jullie houden van het leven, wij houden van de dood' vat de essentie van de apocalyptiek nog het best samen.

Toch is het geen exclusief islamitische uitspraak. Toen Bernardus van Clairvaux, in het christelijke Europa één van de grootste middeleeuwse heiligen, in 1146 de tweede kruistocht preekte en in 1147 zijn *Lof voor de nieuwe krijgsveld* opdroeg aan de Tempeliers, schreef de cisterciënzermonnik al dat 'de soldaten van Christus niet de minste vrees kennen, noch voor de zonde wanneer ze hun vijanden over de kling halen, noch voor het gevaar dat zij zelf zouden omkomen. Want om Christus' wil iemand de dood aandoen of die zelf te willen ondergaan is niet alleen volkomen vrij van zonde, maar zelfs hoogst lofwaardig en verdienstelijk.' Of nog duidelijker, in een Bernardus-citaat van de Vlaamse mediëvist Raul Bauer: 'Werkelijk onverschrokken is de [christelijke] soldaat en aan alle kanten veilig die niet alleen om zijn lichaam een ijzeren pantser heeft, maar ook voor zijn ziel het pantser van het geloof. In deze dubbele wapenrusting is hij bevreesd voor duivel noch mens. En zelfs de dood vreest hij niet, want ster-

ven is zijn verlangen. Vol vertrouwen en vol bereidwilligheid staat hij pal voor Christus, maar nog verlangt hij ontbonden te worden en met Christus te zijn’.

Natuurlijk zal geen historicus het christendom vastpinnen op deze uitspraken van een middeleeuwse monnik uit 1147, maar dan mogen we evenmin de islam vereenzelvigen met uitlatingen van een islamitische *outlaw*, Osama Bin Laden, die vrijwel door alle soennitische schrift- en rechtsgeleerden wordt afgewezen. Dat blijft het verschil met een figuur zoals Bernardus die in de 12de eeuw de absolute steun genoot van alle toenmalige pausen en vrijwel alle christelijke vorsten en bisschoppen. Die eer heeft Bin Laden, met uitzondering van een obscure Afghaanse emir, nooit van enige islamitische vorst ontvangen.

Mohammed, de meest seculiere profeet

Van de 28 profeten of boodschappers van God die de koran vermeldt, waarvan 18 uit het Oude en 3 uit het Nieuwe Testament, blijft Mohammed zelf de meest vreemde eend in de bijt. Voor zijn christelijke tijdgenoten uit de Arabische en Syrische woestijn was hij het tegendeel van het profetische ideaal. Buiten de vastenmaand at en dronk hij als een gewone sterveling. Na de dood van zijn eerste vrouw Khadija bekende hij minstens 13 andere vrouwen, ooit tien tegelijk en de jongsten het eerst. Zelfs in de twintig jaar dat hij in visioenen of openbaringen van de engel Gabriël de koran ontving, was hij meer met wereldse dan met strikt religieuze zaken bezig. Hij bleef een zoon van de handelsklasse van Mekka die in nood niet naliet de handelskaravanen van zijn rivalen te plunderen. Geregeld voerde hij oorlog als geen ander. En er werd van hem nooit enig wonder gemeld. Hij heeft geen zieken genezen, geen doden opgewekt, geen blinden de ogen geopend, geen stormen gestild en geen broden vermenigvuldigd. ‘Het enige wonder,’ mijmert een oud islamgezegde, ‘was de koran’.

Geboren in Mekka omstreeks het jaar 570, volgens de traditie in het vijfde jaar na de dood van de Oost-Romeinse keizer Justinianus (die in 565 is overleden), leidde Mohammed vele jaren een volstrekt onopgemerkt bestaan. Reeds op zijn zesde jaar wees, werd hij opgevoed in het huis van zijn grootvader Abd al-Muttalib, later in het huis van zijn oom Abu Talib. Beiden waren vooraanstaande vertegenwoordigers van de Banu Hashim, één van de bekende clans van de Kuraish-stam in Mekka. Vijfentwintig jaar oud trouwde Mohammed in 595 een verre verwante en rijke weduwe, de vijftien jaar oudere Khadija, die zelf een handelsfirma leidde en dat ‘als vrouw van de profeet’ bleef doen. Want Khadija was bepaald geen slavin maar een vrouw die Mohammed altijd als zijns gelijke of zelfs als zijn meerdere beschouwde. In zijn 24 jaar met Khadija leefde hij volstrekt monogaam en kwamen er zes kinderen, van wie uitsluitend zijn dochter Fatima hem zou

overleven. Pas nadat Khadija, één van zijn eerste medegelovigen, in 619 overleed, hertrouwde hij met vele andere vrouwen, al waren het meestal dochters van zijn belangrijkste bondgenoten.

Rond het jaar 610, veertig jaar oud, kreeg Mohammed in een grot op de berg Hira zijn eerste visioenen en hoorde hij de engel Gabriël, Jibril voor de Arabieren, die hem als de bevoorrechte boodschapper van God de koran dicteerde. In het Nieuwe Testament was het dezelfde Gabriël 'die van Godswege naar een stad in Galilea werd gezonden om er Maria te melden dat ze zwanger was en ze een zoon ter wereld zou brengen die ze de naam Jezus moest geven'. Omdat Mohammed kon lezen noch schrijven, leerde hij de verzen die hij hoorde van buiten, zodat ze pas later werden opgetekend. Misschien kan die gang van zaken verklaren waarom de engel Gabriël wel twintig jaar lang aan Mohammed is verschenen, zowel in Mekka als Medina, voordat de hele koran tot stand kwam en door geletterde volgelingen werd vastgelegd. Die hielden er uiteindelijk 120.000 woorden of 6000 verzen aan over, verdeeld over 114 soera's of hoofdstukken, maar in zijn definitieve versie in een volstrekt willekeurige volgorde bij elkaar gezet: de langste soera het eerst, de kortste het laatst.

Van zijn eerste visioenen in 610 tot zijn dood in 632 viel het leven van Mohammed nog in twee stukken uiteen. Van 610 tot 622 bleef hij in Mekka waar hij hooguit een zeventigtal volgelingen vond, tot hij zijn geboortestad onder druk van de leidinggevende Kuraish moest verlaten en met zijn volgelingen naar het 300 kilometer verder gelegen stadje Jathrib vluchtte. Voor Mohammed en zijn gezellen was dit het beslissende moment en het eerste jaar van een nieuwe tijdrekening, *zijn* uittocht uit *Egypte*, weg uit het land van zijn stam, zijn clan en zijn voorouders, om elders op gelovige basis een nieuwe gemeenschap te stichten. Minstens de helft van de inwoners van het toenmalige Jathrib waren joden, die Mohammed aanvankelijk goed ontvingen maar waarmee hij later zou breken omdat ze hem niet als profeet wilden erkennen. Eens in handen van zijn volgelingen werd Jathrib omgedoopt tot de stad van de profeet, *Medinat an-Nabi*, snel afgekort tot Medina.

Luidens alle moslimkronieken is het in Medina dat in de jaren 622-630 de islam werd geboren. Daar kon de jonge moslimgemeenschap zich in vrijheid ontplooiën. Daar was volgens latere generaties de zuiverste islam te vinden. Daar nam Mohammed de feitelijke, politieke en wereldlijke leiding en de verdediging van de jonge gemeenschap op zich. Daar vonden de Mekkaanse ballingen de eerste helpers die hun gelederen kwamen verzoegen, tot de gemeenschap in 629 sterk genoeg stond – er was sprake van tienduizend manschappen – om vanuit Medina Mekka te heroveren. Bij die herovering sneuvelde niemand, want de stad was blijkbaar tot inkeer gekomen en had zelf de poorten voor zijn verbannen kinderen geopend. Op het toppunt van zijn glorie, toen de profeet aan het hoofd van zijn troepen Mekka binnentrok, werd de strijdbijl begraven. In 632 in peis en vree in Mekka gestorven, werd Mohammed in Medina begraven.

De profeet is nooit verrezen of ten hemel gevaren. Dat laatste is niet helemaal correct, want de koran vermeldt wel degelijk een hemelreis van Mohammed. Die wordt gesitueerd omstreeks het jaar 621, net voor zijn uittocht, toen de profeet in een visioen op een hemels paard van Mekka naar Jeruzalem werd gevlogen. Waar hij vanaf het tempelplein weliswaar 'ten hemel' is gevaren en er 'Abraham, Mozes en Jezus' heeft ontmoet (zijn grootste voorgangers als profeet) maar waar hij tegelijk vanuit de hemel weer op aarde is neergedaald, om zijn aardse leven nog veel vuriger te hervatten. Het was pas na zijn hemelreis dat hij zoveel vrouwen tot zich nam en hij zijn volgelingen voorging in de strijd.

Vooraf christenen hebben hem die seculiere uitersten – zijn aardse wellust en zijn vermeende gewelddadigheid – bijzonder kwalijk genomen. 'Wat christenen Mohammed nooit vergeven hebben,' schreef de Britse historicus Edward Gibbon in de 18de eeuw, 'is dat hij zich nooit door zijn vijanden liet *kruisigen*. Integendeel verdedigde hij zichzelf, zijn familie en zijn volgelingen, tot hij uiteindelijk zijn vijanden kon verslaan.' Zoals moslims nooit konden begrijpen dat God door 'het offer van Zijn eigen zoon' ertoe bewogen kon worden 'de zonden van de mensen uit te wissen.'

Dat moslims zondaars waren, konden christenen nog begrijpen. Ook zij gedroegen zich zelden als engelen. Maar dat de profeet van de islam in hun ascetische ogen en in diens 'laakbaar moreel gedrag' nog 'het slechte voorbeeld' gaf, kon er bij christenen niet in. De christelijke middeleeuwen noemden de islam 'een schepping van Satan' en Mohammed en diens opvolgers 'handlangers van de antichrist'.

Een religie zonder priesters en zonder sacramenten

In tegenstelling tot de Jezus van de christenen, voor moslims de profeet Isa, zoon van Marjam, werd Mohammed nooit vergoddelijkt of met God gelijkgesteld. Mohammed was een door God gezonden profeet (*Nabi*), een gezant van God (*Rasul*), geest van God (*Ruh Allah*), zelfs in de koran de *Masih* genoemd (ongetwijfeld een verwijzing naar de messias) en 'de laatste en de grootste' onder de profeten, maar hij bleef een mens met bijzonder aardse trekken.

Dat blijkt ook uit het functioneren en uit de organisatie van de islamitische gemeenschap. Fundamenteel is de islam een religie zonder priesters, zonder sacramenten, zonder religieuzen en zonder het celibaat. Alleen de islamitische *sufi's*, charismatische religieuze leiders die nog het dichtst bij het volk staan en die wel eens als mystici omschreven worden, vormden soms *conventen* die zich met christelijke kloosters laten vergelijken en kenden het vrij gekozen celibaat. Maar dat bleven uitzonderingen waarmee de orthodoxe moslimgemeenschap van soennieten en sjiïeten zelden hoog opliep.

Zoals de joden hebben moslims hun religieuze wet, hun schriftgeleerden en hun rechters, maar ze erkennen geen gewijde orde met zijn fundamentele tegenstelling tussen gewijde ambtsdragers (priesters en bisschoppen) en leken. Derhalve kennen ze evenmin sacramenten of heilstekens die via een gewijde orde worden doorgegeven. In de islam zijn alle gelovigen principieel aan elkaar gelijk en onderscheiden ze zich uitsluitend 'naar godsvrucht en vermogen'. In principe kan elke moslim door studie en devotie een leidende rol in de gemeenschap verwerven. Dat is de meest wereldlijke optie die in religieuze kringen te vinden is.

De Romeinse veldheer Julius Caesar omschreef het verschil tussen Kelten en Germanen, in zijn tijd gescheiden door de Rijn grens, het eerst als het verschil tussen 'een wereld met en een wereld zonder druïden'. Kelten hadden druïden, een gesloten priesterkaste die een cruciale rol speelde in alle politieke en religieuze kwesties. Germanen kenden dat niet. In de Germaanse wereld waren alle vrije mannen aan elkaar gelijk en was elk gezinshoofd *priester* in zijn eigen huis. Zoals Grieken en Romeinen waren de Germanen doordrenkt van een seculiere cultuur. De Kelten waren de Europese vaandragers van een uitgesproken religieuze cultuur.

Een religie zonder priesters is tevens een religie zonder bisschoppen en zonder pausen. Een centrale religieuze leider met vergelijkbare politieke en religieuze machten als de paus van Rome heeft de islam (en heeft het jodendom) nooit gekend. In de geschiedenis van de islam kwam alleen de kalief daar in zekere zin voor in aanmerking. Dat was in de eerste eeuwen de naam voor de opvolgers van de profeet, maar ook die opvolgers waren nooit groter dan hun meester. Moslims eren hun eerste vier kaliefen, actief in de jaren 632-660, als de beste die ze ooit hadden. Ze noemen hen de *rechtgeleide* kaliefen. Toch werden drie van hen door hun tegenstanders vermoord en enige *gewijde* macht heeft geen kalief ooit gehad. In het beste geval was hij de geestelijke leider of de *vorst* van de gelovigen, maar veel vaker was het kalifaat niet meer dan een titel die de seculiere machthebbers – de latere sultans – voor zich opeisten.

De enige identificeerbare groep in de islam die in de buurt komt van een christelijke priesterkaste, is de groep van schriftgeleerden of *ulema*. Dat is in de soennitische wereld, met 90 procent van alle moslims nog de meest seculiere islam, een verzamelnaam voor schriftgeleerden, rechtsgeleerden (*mufti's*) en rechters (*kadi's*) die de koran, de traditie en het islamitisch recht bestuderen en toepassen. In de belangrijkste soennitische landen worden die ulema zelfs geleid door een van overheidswege aangestelde groot-mufti. Het sjiitische Iran komt nog dicht bij een priesterkaste met zijn mulla's, zijn mujtahedin en zijn ayatollahs. Maar Iran stond vóór 1979 nooit onder leiding van de ayatollahs, en zelfs in het sjiitische Iran is er geen sprake van een gewijde orde en van enige wijdingsmacht over de gelovigen.

Eén van de gevolgen van een ontbrekende wijdingsmacht is dat geen islamitische voorganger, *alim*, *mufti*, *mulla of ayatollah*, iemand zijn zonden

kan vergeven. Dat kan uitsluitend wie daartoe in de gewijde orde, het duidelijkst in de katholieke wereld, van Godswege de macht heeft ontvangen.

De Britse conservatief Roger Scruton, altijd paraat om de gewijde orde te verdedigen, leidt uit het voorgaande af dat moslims hoegenaamd geen vergiffenis kennen. Dat klopt alleen voor zover ze geen gewijde ambtsdragers kennen die hun zonden kunnen vergeven, niet voor wie er met het christelijke Onze Vader om bidt 'dat God ons onze schuld zou vergeven, zoals ook wij vergeven aan onze schuldenaren'. Want in die bede kan elke moslim zich erkennen. Wat moslims evenmin kennen, is het christelijke concept van de erfzonde, dat wil dat elke mens in staat van zondigheid geboren wordt en uitsluitend door het doopsel daarvan wordt gezuiverd. In dat verband hebben moslims een veel positievere kijk op de mens en gaan ze uit van een minder fatalistische benadering van mens en wereld.

Geen hemels maar een aards paradijs

De islamitische hemel ziet er uit als een aards paradijs in superlatieven. Terwijl generaties christenen, eerder geleid door Plato en Plotinus dan door de kerkvaders, hun hemel tot in het uiterste vergeestelijkten, maakt de koran er een lustoord van dat de meest aardse genietingen vereeuwigt, met 'altijd jong blijvende jongelingen die de gelukzaligen bedienen' en 'de schoonste maagden' die hen voortdurend ter wille zijn 'en toch hun maagdelijkheid behouden'.

Terwijl christenen er naar uitkijken in de eeuwigheid 'voor altijd God te mogen aanschouwen' en hooguit 'in het koor der engelen psalmen te mogen zingen', krijgt de koran er niet genoeg van het paradijs te omschrijven als een tuin met immer stromende rivieren, waar spijs en drank de gelukzaligen zo maar in de mond vliegen, ze de beker van de eeuwige jeugd kunnen drinken 'zonder hoofdpijn te krijgen' en 'zonder erdoor beneveld te worden' en waar 'de schoonste maagden' de meest zinnelijke genoegens van de gelukzaligen eindeloos bevredigen.

Weliswaar bleef deze uiterst materiële voorstelling van het paradijs niet beperkt tot de islam. Onwillekeurig roept het islamitische paradijs herinneringen op aan het oud-Germaanse Walhalla, waar de gevallen krijgers met de dochters van Odin 'het feest van de onsterfelijkheid' vierden. Tegelijk wees de Nederlandse historicus Herman Pleij er in een uitvoerige studie van 'middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven' op dat deze 'dromen van Cocagne' oftewel van het Luilekkerland ook joden en christenen konden bekoren. Zo zouden voorstellingen van het aards paradijs uit het scheppingsverhaal als vanzelf zijn overgeslagen op de manier waarop middeleeuwse christenen zich de hemel voorstelden. Volgens Pleij zijn 'Cocagne-teksten' bijna van alle tijden en volken en oefenden ze de grootste aantrekkingskracht uit op mensen en volken die in de grootste ontbe-

ring leven, zoals bijvoorbeeld in de Arabische of Syrische woestijn. Daar bleven christelijke theologen bijzonder voorzichtig mee. In geen ander religieus boek dan in de koran zijn deze uitgesproken aardse en seculiere voorstellingen van het paradijs in 'het heiligste der heiligen' binnengedrongen, als onderdeel van 'het eeuwige en ongeschapen woord van God'. Want het christelijk ascetisme en dito zondebesef mijden de al te erotische passages, zo kenmerkend voor het islamitische paradijs, in hun Cocagne-teksten.

Voor de christelijke middeleeuwer die zich niet door materiële dromen van 'het paradijs van de zielen' liet afleiden, waren juist die erotische passages nog het beste bewijs voor 'de absolute perversiteit' van de koran. De middeleeuwer vond daarvan 'de absurde bevestiging' in de voorstelling van zaken dat de islamitische martelaar of ultieme geloofsgetuige, die voor zijn geloof zijn leven had gegeven, in het paradijs nog de mooiste *hoeri's* mocht verwachten. Het is die verwachting die het islam-terroristische adagium, 'jullie houden van het leven, wij houden van de dood', tot op de dag van vandaag een heel eigen kleur geeft.

Want het zijn de meest radicale islamisten of fundamentalisten, trouw aan hun apocalyptische en nihilistische visioenen, die zoveel van het paradijs en zo weinig van deze verdorven wereld verwachten dat een Brits-Amerikaanse jood als Bernard Lewis kon schrijven dat de islam geen seculiere traditie heeft. Als Lewis daarmee bedoelt dat 'de notie van een niet-religieuze samenleving of de wenselijkheid en toelaatbaarheid ervan, tot in de 19de eeuw volstrekt vreemd was aan de islam' heeft hij gelijk. Helaas gold dat tot in de 19de eeuw tegelijk voor joden en christenen, met dit verschil dat de islamitische wereld het religieuze en het wereldlijke nooit gescheiden heeft. Zo staat de koran vol verwijzingen naar het Laatste Oordeel en het paradijs, maar tegelijk vol raadgevingen en rechtsregels om 'deze tijd en deze wereld' te eren. En dat verraadt een seculiere invalshoek die de meest apocalyptische visioenen en de meest aantrekkelijke omschrijvingen van het paradijs tegelijk aanvult en relativeert.

Op één punt wijkt de koran nauwelijks af van de christelijke heilsverwachting: dat er naast de hemel ook een hel is, waar de ongelovigen, de afvalligen en de verstokte zondaars 'de verzengende vuurgloed' wacht en waar ze in eeuwigheid uitsluitend 'gloeiend water' te drinken krijgen, terwijl ze 'gebraden worden in het hellevuur'. Alleen het vagevuur is er voor moslims niet bij, maar dat was er voor christenen ten tijde van Mohammed evenmin. Dat vagevuur werd door christenen pas in de 12de eeuw *uitgevonden* om de al te radicale tegenstelling tussen hemel en hel, de meest apocalyptische voorstelling van zaken, enigszins te overbruggen.

De meest seculiere steden en wetenschappers van hun tijd

Terwijl in de christelijke wereld de Stad van de Mens in navolging van Augustinus, de grootste en meest invloedrijke kerkvader van het Westen, eeuwenlang werd gewantwoord en moest wijken voor de Stad Gods, stonden moslims al in de eerste eeuwen van hun tijdrekening aan de basis van de schitterendste steden van hun tijd. Toegegeven dat de Arabische veroveraars, veelal nog zonen van de woestijn, die stadscultuur in hoofdzaak van het Oost-Romeinse Syrië, het Oost-Romeinse Egypte en het Sassanidische Perzië overnamen. Maar stonden christenen in deze gebiedsdelen niet in de schoenen van dezelfde voorgangers, zonder die stadscultuur even inventief over te nemen? De Arabische bijdrage tot de verdere ontwikkeling van steden was van de 7de tot de 12de eeuw zo indrukwekkend omdat de islam die minstens niet in de weg heeft gestaan en die integendeel heeft bevorderd. Voor moslims heeft hun voorstelling en verwachting van het hemelse paradijs hen eeuwenlang nooit belet tegelijk in een aards paradijs te leven of daarvan minstens te dromen.

Dat aardse paradijs lag van de 7de tot de 12de eeuw, in de vijf gouden eeuwen van het Arabische ontwaken, in de grootste en meest verfijnde steden van hun tijd, zoals bijvoorbeeld in Damascus, Bagdad, Caïro, Kairouan en Cordoba. Van die topvijf ging uitsluitend Damascus aan de islam vooraf. De vier andere waren islamitische stichtingen, zij het veelal in een stedelijke omgeving die veel ouder was dan het jaar van hun stichting. Van de 10de tot de 12de eeuw waren het de grootste en meest welvarende steden van hun tijd, waarmee in de christelijke wereld uitsluitend Constantinopel zich kon meten. In een tijd dat de bevolking van Rome was teruggeslagen op circa 50.000 inwoners en geen stad boven de Alpen daar bovenuit steeg, kan Bagdad best één miljoen inwoners geteld hebben en Caïro en Cordoba nauwelijks minder.

Zo groeide Bagdad, van 762 tot 1258 de hoofdstad van het Abbasiedenkalifaat, uit tot het rijkste en meest bedrijvige handelscentrum in West-Azië. Gebouwd op de westoever van de Tigris onder Abbasiedenkalief al-Mansur als *Medinat al-Salam* (Stad van de Vrede), werd de stad op de oostoever (het eigenlijke Bagdad) veel groter dan het westelijke stadsdeel en veel actiever dan de oude hoofdsteden van het Tweestromenland, Babylon, Seleucia en Ctesiphon. Wat oorspronkelijk een volmaakt ronde stad was met drie concentrische stadsmuren en vier poorten op de vier windstreken, liet zich door die muren en poorten niet afschrikken en ontpopte zich onder de Abbasieden tot de groeipool van de islamitische wereld. Als we de Vlaamse islamkenner Lucas Catherine mogen geloven, telde de stad in zijn bloeitijd wel 1,5 miljoen inwoners, meer nog dan het toenmalige Constantinopel en het oude Rome. Met maar liefst 6000 moskeeën en ontelbare kerken en synagogen, in een tijd dat negentig procent van alle joden in islamitische landen leefden en nog het meest in het Tweestromenland, groeide Bagdad uit tot het grootste interreligieuze centrum van de 10de eeuw.

Gelet op zijn unieke ligging, waar Tigris en Eufraat het dichtst bij elkaar komen, steunde de rijkdom van Bagdad niet op zijn koranscholen en zijn synagogen maar op irrigatie en handel. Een netwerk van kanalen maakte er het meest vruchtbare land van dat moslims ooit hadden gezien. Land- en waterwegen zorgden dan weer voor de meest intense handelsstromen van hun tijd, die Bagdad zelfs met Afrika, India en China verbonden. Volgens Catherine konden langs de kaden van de Tigris honderden schepen aanleggen met 'porselein, zijde en muskus uit China, kruiden, mineralen en kleurstoffen uit India, robijnen, stoffen en slaven uit Turkije, honing, was, pelzen en slaven uit Kilwa, rijst, graan en linnen uit Egypte, glas, metaalwaren en fruit uit Syrië, parfum en groenten uit Perzië en zelfs ijs uit de bergen van Libanon'.

Misschien kon de grootheid van Bagdad nog aan de Perzen worden toegeschreven, die onder de Abbasieden een steeds actievare rol speelden in het toenmalige kalifaat. Dat geldt dan weer niet voor dat andere wereldwonder, tweeduizend kilometer daar vandaan in het verre Westen en op het Iberisch schiereiland, waar de stad Cordoba zich vrijwel tegelijk met Bagdad tot zijn gelijkwaardige evenknie ontwikkelde. Toch waren de bouwheren van Cordoba geen Abbasieden maar Umayyaden, nazaten van het eerste islamitische kalifaat in Damascus (660-750) die de opkomst van het Abbasiedenrijk overleefden en die in Spanje terecht kwamen. Bijna drie eeuwen lang en in Europa's donkerste eeuwen, van 756 tot 1031, was Cordoba de hoofdstad van het Arabische *Andalus*.

Aan de oever van de Wadi al Kebir (of Guadalquivir) bouwden de Umayyaden er het Alcazar (eigenlijk *al-Qasr*, het Kasteel) en de meest schitterende paleizen en moskeeën, naast een in Spanje nooit eerder aangelegd palet van tuinen, fonteinen, baden en bruggen, nota bene met geplaveide straten en een systeem van openbare verlichting. Volgens Catherine telde de stad in de tiende eeuw circa een half miljoen inwoners en waren het de Umayyaden die er rijst, abrikozen, suikerriet, sinaasappels, katoen, saffraan, granaatappels en dadelpalm introduceerden, naast de eerste openbare scholen, de eerste openbare bibliotheken, de eerste instellingen voor hoger onderwijs en zelfs Europa's oudste universiteit, nog ouder dan *al-Azhar* in Caïro en de *Nizamiyya* in Bagdad. Onder Abdal Rahman III, in de tiende eeuw de grootste van de Spaanse Umayyaden, vermeldt Catherine zelfs vijf zustersteden van Cordoba, 'ieder met aparte wallen en eigen moskeeën, badhuizen, soeks, hotels en fabrieken, verspreid langs de Wadi al Kebir in de richting van het Versailles van Cordoba, *Medina al-Zahra*, de stad of de residentie van de kalief'.

Als centrum van wetenschap en filosofie was Cordoba nog in de 12de eeuw, lang na het verdwijnen van de Umayyaden, niet te kloppen. Daar werden in die jaren de grootste Arabische en de grootste joodse rationalisten geboren, Ibn Rushd (in het Westen bekend als Averroës) en Mozes ben Maimon (beter bekend als Maimonides), rationalisten die een brug sloegen

tussen de antieke wijsheid die in het Westen was verloren gegaan en de verdere ontwikkeling van de wetenschap. In de Arabische wereld was Averroës geen uitzondering. Vergeleken met de twee eeuwen oudere Ibn Sina (alias Avicenna) was Averroës zelfs een laatbloeiër onder de Arabische rationalisten, die bij lezing van de koran nooit hun eigen verstand wilden of konden uitschakelen.

Die rationalisten, door Arabische historici ook *mutazilieten* genoemd omdat ze zich distantieerden van een al te letterlijke lezing van de koran, waren veel meer dan wat we thans filosofen (voor de Arabieren *falasifa*) zouden noemen. Avicenna mocht zich in de vroege 11de eeuw best een filosoof noemen maar hij was in eerste instantie arts en medicus en een universeel genie in de natuurwetenschappen en de wiskunde. De Arabische wereld kent hem als de *sjeik al-raïs*, vrij vertaald de vorst der artsen. Zijn 'canon van de geneeskunde' werd in de Middeleeuwen zelfs aan de universiteiten van Montpellier en Toulouse gelezen. Ook Averroës mag een filosoof heten maar was in eerste instantie jurist en rechter, astronoom en medicus. Hij werd zelfs de lijfarts van de toenmalige sultan van Marrakech, zoals Maimonides de lijfarts werd van de beruchte Saladin, in Caïro.

Avicenna was lang niet de eerste onder de Arabische rationalisten. Dat waren onder meer al-Khawarizmi en al-Kindi, in de 9de eeuw. Al-Khawarizmi, een Perzische geograaf en wiskundige, was tegelijk astronoom en geograaf en geldt als de grondlegger van de algebra, het algoritme en het decimaal of tiendelig stelsel. Al-Kindi, geboren in het Arabische Kufa, was tegelijk filosoof, theoloog, wiskundige, natuurkundige, astronoom, geograaf en musicus en geldt als een uitzonderlijk belesen *mutaziliet*. Hij schreef 241 boeken: 16 over astronomie, 11 over wiskunde, 32 over geometrie, 22 over geneeskunde, 12 over fysica, 22 over filosofie, 9 over logica, 5 over psychologie, 7 over muziek.

Die schrijfwoede geldt evenzeer voor Abu Nasr al-Farabi, tijdgenoot van zes Abbasidische kaliefen in Bagdad, in de 10de eeuw nog de meest rationalistische filosoof in de Arabische wereld. Van al-Farabi werd gefluisterd dat hij 'zeventig' talen sprak, d.w.z. alle talen die tijdgenoten zich konden indenken. Eens te meer een encyclopedische geest, schreef al-Farabi ontelbare boeken, waarvan er 117 bewaard bleven: 43 over logica, 11 over metafysica, 7 over ethica, 7 over politieke wetenschappen, 17 over muziek, geneeskunde en sociologie. Latere commentatoren noemden hem 'een koning in geestelijke, een bedelaar in aardse zaken'. Want zijn droom, naar Plato's model een filosoof-koning te mogen volgen, zag hij nooit in vervulling gaan.

Natuurlijk waren niet alle moslimgeleerden in het Arabische tijdperk, van de 8de tot de 13de eeuw, rationalisten. Alleen waren het er opvallend veel, opmerkelijk meer dan in de volgende eeuwen. Ze getuigen van een islamitisch ontwaken dat wel degelijk rationeel en seculier kon denken. Ze vormden een onmiskenbare schakel tussen de klassieke Oudheid en de

christelijke en islamitische Middeleeuwen. En ze lieten sporen na die naderhand nooit meer helemaal werden uitgewist.

Het onbetwistbare centrum van het toenmalige rationalisme was niet het afgelegen Cordoba maar het centraal gelegen Bagdad. Daar stichtten de Abbasieden een Academie en een Vertaalcentrum voor Grieken, Perzen en Indiërs, het *Beit al Hikma* of Huis der Wijsheid, de vermaarde opvolger van het Alexandrijnse *Museion*, het grootste centrum van kennis en wetenschap uit de hellenistische Oudheid. Daar leefden of werkten de grootste *mutazilieten*. En daar stichtte Nizam al-Mulk, de grootste vizier van de Seljuken-sultans in Bagdad, in de 11de eeuw de eerste islamitische hogeschool of *madrassa*, de naar hem genoemde *Nizamiyya*. Helaas werd de soennitische al-Mulk in 1092 door sjiiitische assassijnen vermoord. Die moord, snel gevolgd door de moord op de toenmalige sultan, maakte de weg vrij voor de westerse kruisvaarders en voor de ontbinding van het Seljuken-sultanaat, in de 13de eeuw gevolgd door de Mongolen die het toenmalige Bagdad compleet van de kaart veegden. In die slachting gingen ook de *mutazilieten* ten onder.

De enkelvoudige of de dubbele soevereiniteit

Islamitische fundamentalisten maken een scherp onderscheid tussen de zuiver-menselijke en de goddelijke soevereiniteit. Als fundamentalisten het op theologisch en politiek vlak over één zaak eens zijn, is het wel over de *hakimiyya*, de exclusieve soevereiniteit van God over zijn schepping. Die exclusiviteit staat in schril contrast met de *jahiliyya* of heidense onwetendheid over de leiding van God, typisch voor de verdorven wereld vóór de opkomst van de islam en voor alle vormen van verzet tegen Gods soevereiniteit op aarde.

Toch was de islamitische werkelijkheid altijd minder doorzichtig dan dit fundamentalistisch contrast het doet voorkomen. De religieuze wet of *sharia* mag dan wel naar God verwijzen, maar niemand heeft ooit God gezien of gehoord, zelfs Mohammed niet. Hamvraag blijft dus wie uiteindelijk de wetten maakt die aan zijn soevereiniteit worden toegeschreven, en wie deze wetten met gezag kan opleggen of mag interpreteren. Natuurlijk is dat een vraag die alle religies treft, maar een religie zonder gewijde orde en zonder onfeilbaar gezag nog meer dan andere. Christenen kunnen naar een goddelijke stichter verwijzen die zelf zijn apostelen heeft uitgekozen en hen de macht heeft gegeven 'te binden op aarde wat ook in de hemel gebonden blijft en te ontbinden op aarde wat ook in de hemel ontbonden blijft.' Voor moslims is er alleen de koran en bij uitbreiding andere gezegden en commentaren – de *hadith* – die aan de profeet worden toegeschreven.

Zowel de koran als de hadith zeggen bijzonder weinig over de manier

waarop de samenleving het best geordend, laat staan bestuurd wordt. Zo denken buitenstaanders wel eens dat de koran zoals de boeken van Mozes bulkt van praktische rechtsregels die gelovigen in alle omstandigheden kunnen opvolgen. Volgens de Iers-Engelse islamkenner Malise Ruthven is dat slechts voor 600 van de 6000 koranverzen het geval. En die rechtsregels hebben vrijwel uitsluitend betrekking op het personenrecht en het familie-recht. Ze schrijven voor hoe de gelovige moslim zich in zijn dagelijks leven behoort te gedragen. Die regels werden nooit van toepassing verklaard op joden en christenen, die op dit punt hun eigen regels behielden, laat staan op ongelovigen. En die regels zeggen weinig over de samenleving als zodanig, en nog minder over de staat of over zaken van publiek recht.

Ruthven leidt daaruit af dat de klassieke islamitische rechtspraak de 'publieke sfeer' nooit heeft erkend en nooit 'een stelsel van algemeen geldende wetten' heeft opgeleverd. Dat standpunt werd al te enthousiast overgenomen door de anti-islamitische Scruton die eraan toevoegde dat de islam nooit 'een levensvatbare politieke orde' heeft geschapen of die ooit kan scheppen. Die visie is niet vol te houden. De hele islam-geschiedenis getuigt integendeel van een even grote variëteit van politieke regimes als dit in de christelijke wereld het geval is geweest en zelfs van wereldrijken die wel degelijk een 'publieke sfeer' uitbouwden.

Het punt is alleen dat de bronnen van de islam, zoals de bronnen van het christendom en zelfs de bronnen van het jodendom, daar daadwerkelijk weinig over zeggen, waardoor ze 'de publieke sfeer' in feite aan de seculiere overheid overlaten. Dat doen zelfs de superfundamentalistische Saudische wahhabieten die alle regels van publiek recht en het bestuur van het rijk toevertrouwen aan het Saudische vorstenhuis en zijn circa 7000 uiterst wereldlijke prins en prinsessen. Van de overheden verwachten gelovige moslims vooral dat ze het geloof verdedigen en de toepassing van de religieuze wet (in al haar beperkingen) garanderen, niet dat ze een islamitische staat funderen.

In feite steunt elke moslimstaat, hier omschreven als elke staat met een islamitische meerderheid, op een soortgelijk compromis tussen religieuze en aardse machthebbers. Dat compromis is geen uitvinding van de 20ste eeuw. Het is zo oud als de islam zelf, sinds de eerste kaliefen in Egypte, Syrië en Perzië met een bevolking te doen hadden die nooit uitsluitend uit moslims bestond of waar moslims hooguit een minderheid vormden. Al die eeuwen hebben islamitische heersers zowel in de soennitische als in de sjiiitische wereld wetten en verordeningen uitgevaardigd die ze niet aan de koran of aan de schriftgeleerden maar aan hun wereldlijke autoriteit ontleenden. Voor zover die wetten niet in strijd waren met de religieuze wet die overigens door de *ulema* en niet door de heerser werden opgesteld en opgevolgd, maakte geen religieuze leider daar ooit een probleem van.

Een mooi voorbeeld van een soortgelijk compromis, geformuleerd nog vóór de scheiding tussen fundamentalisten en modernisten, leverde Mo-

ammed Abduh, een Syriër in Egypte die in het laatste kwartaal van de 19de eeuw het onderscheid invoerde tussen de *ibadat* en de *muamalat*. De *ibadat* waren volgens Abduh de regels in de koran die betrekking hebben op het hiernamaals en de relatie tussen de mens en zijn Schepper, de *muamalat* de regels in de koran die betrekking hebben op het leven van de mens in deze wereld en op zijn relaties met zijn medemensen. De *ibadat*, die de mens zelf niet kan doorgronden, heeft God in de koran tot in de kleinste details geopenbaard, aldus Abduh. Derhalve moet elke gelovige deze regels eenvoudigweg accepteren en gehoorzamen. De rationele bruikbaarheid en relevantie van de *muamalat* kan integendeel *wel* door het menselijk verstand doorgrond worden. De wereld waarin de mens leeft, is continu in beweging en levert steeds nieuwe morele problemen op. Het is om die reden dat God de *muamalat*, althans voor het overgrote deel, geopenbaard heeft in de vorm van algemene ethische principes die de mens, met behulp van zijn verstandelijke vermogens, steeds opnieuw in de veranderende omstandigheden moet toepassen.

Vanuit deze principiële verduidelijking van Abduh verdient de exclusieve soevereiniteit van God in de moslimwereld enige nuances. Op de keper beschouwd geldt die exclusiviteit uitsluitend voor de religieuze, niet voor de seculiere wetten. In de praktijk moesten ook moslims een aardse soevereiniteit gedogen, of instemmen met een dubbele soevereiniteit. Het is joden en christenen nooit anders vergaan.

Die dubbele soevereiniteit opent wijde perspectieven voor seculiere wetten en rechtsregels die in de islamitische wereld de religieuze wet aanvullen en die op seculiere wijze tot stand komen. Een religieuze wet die geen islamitische heerser ooit belet heeft in de publieke sfeer zijn eigen weg te gaan, heeft eigenlijk geen verweer tegen een seculiere heerser die door een seculiere democratie wordt vervangen. De feitelijke scheiding tussen privé en publiek die de religieuze islamitische wet beheerst, kan perfect worden opgevolgd door een feitelijke scheiding tussen moskee en staat.

Toch gaat de religieuze wet niet vrijuit. Fundamenteel is de exclusieve soevereiniteit van God geen vrijgeleide voor 'de laatste dictatuur' maar een ultieme afwijzing van elke heerser die zichzelf enige religieuze macht wil toe-eigenen. De exclusieve soevereiniteit van God, dat leerde zelfs de Pakistaanse fundamentalist Abu al-Ala Maududi, wil juist dat geen mens soeverein is of zich die kroon op zijn hoofd mag zetten. Op deze wereld behoort die soevereiniteit op de keper beschouwd bij de hele gelovige gemeenschap en bij diegenen die door studie en devotie de achting en de instemming van de gelovige gemeenschap verdienen.

Als geen ander heeft Maududi, door Platti de meest invloedrijke islamitische theoloog van de 20ste eeuw genoemd en 'de intellectuele vader van het moderne islamisme', de exclusieve soevereiniteit van God beklemtoond. Toch was hij juist in die klemtoon de herontdekker van de islam als 'een revolutionaire ideologie' die mensen bevrijdt van 'de heerschappij van

mensen over mensen'. Als God de enige wetgever is, kan niemand in zijn naam die exclusiviteit opeisen. Dat kan uitsluitend de gelovige gemeenschap, Ruthven noemt het een *theodemocratie*, die Zijn wil respecteert en ernaar handelt.

Alweer zijn die bedenkingen zo oud als de islam. Ondanks de meest autoritaire heersers, een verschijnsel van alle mensen en volken, zijn in de islamitische wereld altijd gelovigen opgestaan die op religieuze basis de soevereiniteit van de heerser hebben uitgedaagd. Door de heerser minstens de exclusieve soevereiniteit te ontzeggen, waren dissidenten vaak de oudste dragers van de dubbele soevereiniteit. Zij waren het die de gelovige gemeenschap, en bij uitbreiding het volk, een stem gaven die geen heerser ooit kon doen zwijgen.